

УДК 343.139.2

*М. П. Курило, канд. юрид. наук, доцент, перший проректор
Сумського національного аграрного університету;
М. М. Ясинок, д-р юрид. наук, професор кафедри правосуддя
Сумського національного аграрного університету*

ІНСТИТУТ ПРИМИРЕННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті проаналізовано сучасний стан інституту примирення в кримінальному провадженні та розкритті його особливості.

Ключові слова: угода про примирення, кримінальне право, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений.

Постановка проблеми. Договір примирення потерпілого, підозрюваного чи обвинуваченого є новим інститутом кримінального права. Сьогодні ще відсутня достатньо широка досудова чи судова практика правозастосування даного інституту. У зв'язку з цим теоретичне дослідження примирних процедур як на досудовому, так і на судовому рівнях кримінального процесу є не лише необхідним, але і досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальне процесуальне право було предметом дослідження цілої низки відомих науковців, таких, як В. М. Савицький, С. В. Слінько, В. Т. Нор, Ю. М. Грошевий, Л. Д. Конарев, В. Т. Маляренко, Є. Г. Коваленко, В. І. Галаган, В. І. Басков, К. Ф. Гуценко, В. П. Шибіко, М. М. Михеєнко та ін. Разом з тим у працях даних науковців інститут примирення потерпілого із підозрюваним та обвинуваченим не досліджувався.

Метою статті є теоретичний аналіз інституту примирення потерпілого з підозрюваним та обвинуваченим, укладення угоди про примирення та процесуальні наслідки її невиконання.

Виклад основного матеріалу. Злочинність, на жаль, є невід'ємним соціальним явищем суспільства. У різні періоди свого розвитку суспільство сприймало злочинність як зло, з яким вело постійну боротьбу. Разом з тим "уявлення про добро і зло так сильно змінювалося від народу до народу, із століття у століття, що часто суперечили одне одному" [1, с. 297]. Протистояння добра і зла є актуальним питанням і сьогодні. З урахуванням цього кожна держава прагне віднайти нові підходи, які сприятимуть якісній боротьбі зі злочинністю. При цьому такі напрями не пов'язуються із посиленням відповідальності за вчинення злочинів, оскільки посилення покарань, як свідчить світова практика, позитивних результатів у жодній країні світу не принесло.

Такий підхід не дав результатів і в Україні, про що свідчить судова статистика. Так, якщо в 1990 р. в Україні було засуджено 104 199 осіб, з яких 35 947 осіб отримали покарання у вигляді позбавлення волі [2, с. 41], то через п'ять років засуджених уже було вдвічі більше – 212 915 осіб. При цьому позбавлено волі було 74 689 осіб. У 2000 році в Україні засуджено було 230 903 особи, з них позбавлено волі 82 869 осіб [3, с. 23–24]. У 2005 році було засуджено ще більше – 252 100 осіб, але до позбавлення волі було засуджено лише 4,5 тисячі [4, с. 40]. У 2011 році на розгляді в місцевих та апеляційних загальних судах першої інстанції перебувало вже майже 812 тис. кримінальних справ і матеріалів [5, с. 29].

Як показує статистика, кількість злочинів, незважаючи на великий відсоток справ, по яких призначено покарання у вигляді позбавлення волі, не зменшується. Разом з тим така статистика щодо стану злочинності в Україні є неповною, оскільки в Україні є велика кількість латентних злочинів, тобто злочинів, які мали місце, але щодо них із заявами до правоохоронних органів ніхто не звертався. Іншу складову рівня злочинності складають хоча і виявлені, але не розкриті злочини. Усе це в сукупності робить злочинність одним із найнебезпечніших соціальних явищ нашого суспільства.

Розуміючи таку ситуацію, законодавець намагається змінити тактику боротьби зі злочинністю. Одним із найдієвіших кроків у цьому напрямі є гуманізація розслідування кримінальних справ. Для цього законодавець увів у кримінальний процес інститут примирення сторін, тобто примирення потерпілого з особою, яка вчинила злочин. На перший погляд, такий підхід є парадоксальним і необхідно не йти на примирення, а навпаки ще більше посилити караність. Разом з тим такий шлях є шляхом в нікуди, оскільки межі покарань не є безмежними і навіть наявність покарання у вигляді довічного ув'язнення, а раніше у вигляді смертної кари, не могли і сьогодні не можуть викоринити злочинність.

Як показує практика, злочинність неможливо побороти і за рахунок постійного збільшення кількості правоохоронних органів, оскільки такий підхід дуже часто веде до дублювання їх роботи, змагальності у найшвидшому розкритті злочину не на основі професіоналізму, а на основі фізичної активності при допитах людей, що часто призводить до зловживань самими правоохоронцями.

У той же час інститут примирення підозрюваного з потерпілим за останні 30 років отримав у світі не лише значного теоретичного розвитку, але і сформував практику його правозастосування. Причому це має місце не лише на різних стадіях кримінального процесу, але й після його завершення під час відбування засудженим покарання.

Таким чином, суспільство дійшло висновку, що примирення у кримінальних конфліктах є найперспективнішим способом вирішення як суспільних, так і приватних питань. Примирення потерпілого з підозрюваним, який уперше вчинив протиправну дію, як правило, сприяє вихованню останнього, особливо щодо злочинів, скоєних із необачності, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, приватних звинувачень, діянь з перевищенням необхідної оборони, незначних крадіжок, хуліганських дій тощо. У той же час таке примирення є найкоротшим шляхом до швидкого відшкодування моральних і матеріальних збитків.

Донедавна інститут примирення існував у кримінальному судочинстві, але він охоплював лише справи приватного звинувачення. Разом з тим справи даної категорії займали незначний відсоток від загальної кількості справ кримінального характеру. Так, у 2009 р. таких справ було 3,3 тисячі [6, с. 24]. У 2011 р. кількість таких справ майже не змінилась і становила 3,1 тисячі [7, с. 30]. У той же час у Російській Федерації інститут примирення у кримінальних справах було введено ще в 1996 році. Це дозволило застосувати його у справах не лише приватного, а й публічного та приватно-публічного звинувачення, що дало можливість зменшити кількість дізнавачів, слідчих, прокурорів і, нарешті, звільнити суд від тривалого розгляду значної кількості кримінальних справ невеликої і середньої тяжкості. Такий підхід законодавця до розширеної дії інституту примирення на різних стадіях кримінального процесу дає можливість зменшити кількість кримінальних репресій, а це, у свою чергу, не ізолює людину від суспільства, скорочує витрати державного бюджету на утримання засуджених, їх охорону та лікування. І це є виправданим, оскільки часто вчинені особою протиправні дії невеликої чи середньої тяжкості

не спричиняють великої суспільної шкоди. При цьому самі особи не становлять суспільної небезпеки. Збитки, які були ними завдані, відшкодовуються. Особа розкаялась у скоєному. У таких випадках уже сам факт притягнення її до кримінальної відповідальності є для неї покаранням психологічного характеру. Ці обставини донедавна часто не бралися до уваги, оскільки у країні принцип верховенства права практично не діяв. Слідство і суд завжди виходили з принципу верховенства закону, який тісно поєднувався з принципом невідворотності покарання. Такому поєднанню принципів кримінального права десятки років навчали в юридичних інститутах, університетах та академіях. У практичній площині держава, майже в наказовому порядку вимагала від судів безумовного дотримання такого поєднання, яке отримало назву соціалістичної законності. Незважаючи на те, що кримінально-процесуальне право мало фактично репресивне спрямування, усе ж принцип постатейної невідворотності покарання не виправдав свого історичного призначення. Він не надавав можливості для реалізації виховного моменту, оскільки на особу одразу здійснювався весь можливий психологічний тиск з боку правоохоронних органів, який було спрямовано на оперативний, але не еластичний підхід до кожного протиправного діяння. Поспішність слідства призводила до великої кількості процесуальних помилок, незважаючи на які суди засуджували особу. Часом люди мирилися, потерпілі просили суд не позбавляти особу волі, оскільки вони їй все пробачили, остання матеріально спокутувала свою провину, відшкодувавши повністю матеріальні й моральні збитки, розкаювалась у скоєному, але суд все одно позбавляв особу волі, зазначаючи у своїх вироках, що він урахував пом'якшуючі покарання обставини. Разом з тим з'ясувати, чи дійсно ці обставини були враховані, як правило, було неможливо. Це призводило до того, що за одні й ті ж вчинки різні суди призначали різні покарання, хоча кожного разу суди зазначали, що вони враховують одні й ті ж пом'якшуючі покарання обставини.

Саме з цієї причини введення у кримінальний процес інституту примирення обмежує до цього часу необмежену "владу" принципу невідворотності покарання, перетворюючи його на принцип невідворотності відшкодування спричиненої матеріальної і моральної шкоди, що для потерпілого часто є більш вагомим, аніж сам ступінь покарання особи.

Держава завжди залишала за собою право вибору статусу для особи, яку підозрювали у скоєнні протиправного діяння. Як правило, такої

особі відразу надавався статус обвинуваченої, хоча її вину ще ніхто не довів. Такий підхід до розслідування кримінальних справ спрямовував слідство в обвинувачувальному напрямі. Незважаючи на те, що Верховний Суд України неодноразово звертав увагу судів на недопущення обвинувачувального нахилу під час розслідування та розгляду кримінальних справ [8, с. 38], відсутність результатів це не принесло, оскільки ні досудове слідство, ні суд не надавали позиції потерпілих першочергового значення, виходячи кожного разу з позиції неухильного посилення боротьби зі злочинністю силовими методами. Таким чином, як досудове слідство, так і суд часто діяли не в руслі верховенства права, а в руслі верховенства закону, що часто не відповідало реальній ситуації, яка складалася між потерпілим і підозрюваним. Це призводило до того, що потерпілі в подальшому самі зверталися до апеляційного суду з апеляційними скаргами щодо зміни покарання засудженим особам, які вчинили злочин, наприклад, щодо майна потерпілого чи його самого, оскільки для суду думка потерпілих носила формальний характер. Прийнявши новий Кримінально-процесуальний кодекс, законодавець уперше в історії України надав потерпілому можливість бути центром кримінального процесу, оскільки лише за його згодою може бути укладено угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинувачуваним (ч. 1 ст. 468 КПК України). Це дає безумовну можливість до урегулювання кримінально-правового конфлікту без застосування кримінально-правових репресій, які усуваються угодою про примирення, а це, у свою чергу, усуває соціальний тристоронній конфлікт, який на час кримінального процесу має місце між сторонами, з одного боку, та державою – з іншого.

Інститут примирення потерпілого з підозрюваним потрібно розглядати як самостійний процесуальний інститут, закріплений у вигляді письмової угоди, мета якого спрямована на звільнення особи, що вчинила протиправне кримінальне діяння, від покарання, яке за відсутності такої угоди є неможливим. У такому випадку сам потерпілий може і не пов'язувати свою згоду на примирення зі ступенем суспільної небезпеки діяння чи настання негативних наслідків, оскільки природа інституту примирення сторін у кримінальному процесі здебільшого полягає в наявності доброї волі потерпілого. При цьому потерпілий може не пов'язувати її із відшкодуванням будь-якої шкоди. Наприклад, особа скоїла злочин щодо своїх близьких чи дальніх родичів, які пробачили такій особі її діяння, не наполягаючи на якихось відшкодуваннях. Таким

чином, інститут примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим по суті декриміналізує протиправне діяння. У такій декриміналізації основна роль належить саме волі потерпілого. На нашу думку, це правильно, оскільки ніхто не має права пробачити особі протиправне діяння, окрім потерпілого. Держава, визначаючи покарання особи за її протиправне діяння, не може її пробачити. Вона лише застосовує в порядку боротьби зі злочинністю раніше передбачений нормами кримінального права негативний для такої особи примус, який остання в безумовному порядку зобов'язана виконати під контролем держави. Таким чином, законодавець, запроваджуючи інститут примирення сторін у кримінальному процесі, виходить із природних прав особи щодо вільного розпорядження потерпілим своїми правами, доводячи принцип диспозитивності у кримінальному процесі до його логічного завершення, піднімаючи таким чином роль потерпілого у кримінальному процесі до невідомих раніше вершин, коли потерпілий сам здійснює правосуддя. У такому разі роль правоохоронних органів і суду зводиться до обслуговування волі потерпілого. У цьому й полягає суть конституційної формули, за якою людина є найвищою соціальною цінністю.

Отже, надання законодавцем прав потерпілому в частині декриміналізації протиправного діяння, яке мало місце щодо його майна, здоров'я чи інтересу, через укладання угод про примирення є не лише проявом найвищої поваги до людини, але і проявом демократії, коли право потерпілого ставиться на "олімп" суспільних відносин, де той сам визначає межі справедливості. Разом з тим такий підхід законодавця щодо укладення угод у кримінальному провадженні потребує чіткого розподілу правових норм на злочини проти державних та кооперативних інтересів, з одного боку, та злочини проти особи – з іншого, оскільки тепер потрібно відділяти публічні склади злочинів від приватно-правових складів. Це пов'язано з тим, що інститут примирення потерпілого і підозрюваного чи обвинуваченого тепер має своє чітке обмеження, оскільки угода про примирення сторін може мати місце лише щодо "злочинів невеликої чи середньої тяжкості чи справ приватного звинувачення (ст. 469 КПК України), де потерпілими є фізичні особи. Що ж стосується угод про визнання винуватості, то такі угоди укладаються між прокурором та підозрюваним чи обвинувачуваним, де потерпілою стороною у кримінальному процесі є юридичні особи чи держава, а ступінь тяжкості злочинів не обмежується лише злочинами невеликої чи середньої тяжкості, а включає в себе й тяжкі злочини.

Таким чином, законодавець, увівши у Кримінально-процесуальне законодавство інститути примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинувачуваним та визнання винуватості, по суті розділив Особливу частину Кримінального кодексу України на дві його складові: злочини проти особистості та публічні злочини. З урахуванням даних обставин законодавець уперше привносить у кримінальний процес можливе регулювання потерпілими меж досудового слідства, оскільки акт із підписаною сторонами угодою про примирення невідкладно надсилається до суду навіть на початковій стадії досудового слідства (ч. 1 ст. 474 КПК України). Підставою для такого кроку може бути почуття жалю до особи, що вчинила злочин, її дітей, дружини, близьких, родинні почуття, якщо злочин скоєно родичем щодо родичів, прагнення особи до швидкого відшкодування завданої шкоди тощо.

При цьому законодавець широко окреслює осіб, які можуть бути ініціаторами укладання угоди про примирення. Такими особами відповідно до ч. 1 ст. 469 КПК України можуть бути як сам потерпілий, так і підозрюваний чи обвинувачений, захисник, представник або будь-яка інша особа, яку визначають потерпілий і підозрюваний чи обвинувачений за домовленістю. При цьому угода про примирення є добровільним актом не лише потерпілого, але і підозрюваного чи обвинуваченого. Суд у судовому засіданні повинен лише перевірити дані обставини, оскільки така угода не може ґрунтуватися на діях, пов'язаних із насильством, примусом, погрозами, обіцянками тощо (ч. 6 ст. 474 КПК України).

Угоді про примирення, яка має обов'язкову письмову форму, зазначаються її сторони, формулюється підозра чи обвинувачення, зазначається правова кваліфікація діяння із зазначенням частини та статті КК України, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, які мають значення у справі, розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, строк її відшкодування, а також перелік дій, не пов'язаних із відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого, та строк їх вчинення, узгоджене покарання та згода сторін на його призначення або на призначення покарання на звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України, наслідки невиконання угоди, дата та підписи сторін (ст. 471 КПК України). Крім того, суд в обов'язковому порядку повинен перевірити угоду про примирення на предмет її відповідності закону, і з цих підстав затвердити таку угоду. У той же

час укладення угоди про примирення має часові обмеження, оскільки така угода може бути укладена відразу після повідомлення особі про підозру щодо скоєння нею злочину і до часу виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 6 ст. 469 КПК України). При цьому повторне звернення з угодою в одному кримінальному провадженні не допускається (ч. 8 ст. 474 КПК України). Разом з тим суд може відмовити в затвердженні такої угоди, якщо: умови угоди суперечать вимогам Кримінально-процесуального кодексу чи закону, в угоді допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким, ніж те, щодо чого передбачена можливість укладення угоди. У той же час суд відмовляє у затвердженні такої угоди, якщо вона не відповідає інтересам суспільства чи такою угодою порушуються права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб, або існують обґрунтовані підстави вважати, що укладання угоди не було добровільним, або сторона не примирилася. Підставою для цього може бути очевидна неможливість виконання обвинуваченим узятих на себе за угодою зобов'язань чи відсутні підстави для визнання винуватості (ч. 7 ст. 474 КПК України).

Треба зазначити, що законодавець пов'язує угоду про примирення з певними процесуальними наслідками для сторін. Так, підозрюваний чи обвинувачений, уклавши угоду про примирення з потерпілими, яку затверджено судом, обмежується у праві на оскарження вироку (ч. 1 ст. 473 КПК України). Це пов'язується з тим, що перед прийняттям рішення про затвердження угоди про примирення, суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє, що він має право на справедливий судовий розгляд, під час якого сторона обвинувачення зобов'язана довести кожен обставину звинувачення. При цьому він має право мовчати і мовчання не матиме для суду жодного доказового значення, мати захисника чи отримати правову допомогу безоплатно відповідно до ЗУ "Про безоплатну правову допомогу" від 2 червня 2011 р. або захищатися самостійно. Крім того, обвинувачений має право заявити клопотання суду про допит у судовому засіданні свідків обвинувачення та надати докази, які свідчать на його користь, чи заявити клопотання про допит своїх свідків.

У той же час суд з'ясовує в обвинуваченого, чи він цілком розуміє наслідки затвердження угоди, які передбачені у ст. 473 КПК України.

Такий підхід до застосування угоди про примирення є гарантією того, що обвинувачений, розуміючи наслідки такої угоди, свідомо прийняв

таке рішення. Треба зазначити, що обвинувачений і його захисник, законний представник мають право на оскарження вироку суду лише в разі: призначення судом покарання, суворішого ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без згоди обвинуваченого на призначення покарання; невиконання судом вимог щодо точного роз'яснення обвинуваченому наслідків укладання угоди про примирення; невирішення питання щодо добровільності її укладення чи якщо така угода не відповідає закону.

Для потерпілого така угода також обмежує його право на оскарження вироку, але таке право зберігається за ним у разі: призначення судом менш суворого покарання, ніж узгоджене сторонами угоди; ухвалення вироку без його згоди на призначення покарання; нероз'яснення йому наслідків укладеної угоди чи невиконання судом вимог у разі недобровільності укладання угоди чи невідповідності її закону.

Висновки. Таким чином, угода про примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим не лише обмежує їх права на оскарження вироку в апеляційному та касаційному порядку, але й передбачає виключні підстави для інстан-

ційного оскарження, які розширеному тлумаченню не підлягають.

У той же час, якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання (ч. 1 ст. 475 КПК України).

Разом з тим під час виконання угоди про примирення потерпілий має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку, але таке право зберігається за потерпілим лише в межах строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення.

У разі скасування вироку справа буде розглядатися в загальному порядку. Коли ж угоду про примирення було укладено на стадії досудового розслідування, то за умови скасування вироку суду за клопотанням потерпілого матеріали провадження спрямовуються для завершення досудового розслідування.

Таким чином, умисне невиконання умов, які було закладено в угоду про примирення, є підставою для притягнення особи до відповідальності, встановленої законом.

Список літератури

1. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учебник для юридических факультетов и институтов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юрист, 1995. – С. 297.
2. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 41.
3. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2000 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 4. – С. 23–24.
4. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 6. – С. 40.
5. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 6. – С. 29.
6. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2009 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного суду України. – 2010. – № 6. – С. 24.
7. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2011 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного суду України. – 2012. – № 6. – С. 30.
8. Постанова Пленуму Верховного Суду України №11 від 27 грудня 1985 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. 2004. – № 12. – С. 38.

Отримано 16.10.2013

Анотація

В статье проанализировано современное состояние института примирения в уголовном производстве, раскрыты его особенности.

Summary

The paper analyzes the current state of the institution of reconciliation in criminal proceedings, disclosed his features.